УДК 930.1"195/196":94(477)"1946/1965
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.13

Бондар Юлія Олександрівна,
аспірантка кафедри історії
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
orcid.org/0000-0002-4411-0012
advocate.bondar@gmail.com

ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ПОВОЄННЕ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ (1946–1965 РР.) У РОБОТАХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Метою статті є аналіз особливостей діаспорної історіографії промислового розвитку Української РСР у повоєнний період (1946–1965 рр.).

Теоретико-методологічний інструментарій базується на антропологізації історичних досліджень, яка містить надпартійність, сцієнтизм, культурологізм і такі принципи історичного дослідження, як історизм, об'єктивність, системність, всебічність та наступність.

Автор наголошує на тому, що діаспорна, еміграційна історіографія є доволі специфічною і водночас вкрай важливою частиною історіописання української повоєнної промисловості. У статті робиться акцент на тому, що історія української нації нового та новітнього періодів породила низку міграційних хвиль, у результаті яких за межами України утворилася стійка діаспора з представників українського етносу, які ментально не розірвали зв'язки зі своєю Батьківщиною, а як матеріально, так і морально продовжували й продовжують залишатися частиною українського світу.

З'ясовано, що існування в діаспорному історіописанні різних, подеколи протилежних, взаємовиключних положень і навіть концепцій свідчить про загальну демократизацію суспільно-політичних, громадських умов розвитку наукової думки і саму можливість існування інакодумства, що, своєю чергою, є рушійною силою прогресу та руху до об'єктивності й пошуку історичної правди.

У статті визначено, що українська діаспорна історіографічна традиція, присвячена аналізу особливостей розвитку промисловості Української РСР у повоєнне двадцятиріччя, значно відрізняється від радянського історіописання: попри відсутність можливості працювати з першоджерелами в радянських архівах (утім, у радянських істориків такої можливості теж не було), оперуючи тільки опублікованими матеріалами, але вільні від партійного диктату й спроможні застосовувати у своїх дослідженнях весь наявний теоретико-методологічний інструментарій історичної науки, українські історики в еміграції змогли створити набагато більш об'єктивнішу концепцію історії української промисловості повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.). Ба більше, після здобуття Україною незалежності саме діаспорний історіографічний наратив ліг в основу зароджуваного історіописання зазначеної теми в сучасній українській історичній науці.

Ключові слова: виробництво, діаспора, економіка, індустрія, історіографія, історіописання, повоєнна відбудова, промисловість, робітництво, техніка, УРСР.

Bondar Yuliya,
Postgraduate Student at the Department of History
Admiral Makarov National University of Shipbuilding
orcid.org/0000-0002-4411-0012
advocate.bondar@gmail.com

THE INDUSTRY OF THE UKRAINIAN SSR IN THE POSTWAR TWENTY-YEAR PERIOD (1946–1965) IN THE WORKS OF UKRAINIAN DIASPORA HISTORIANS

The article studies the diaspora historiography of the industrial development of the Ukrainian SSR in the postwar period (1946–1965). The author stresses that diaspora, migration historiography is a rather specific and, at the same time, crucial part of the historiography of the Ukrainian postwar industry. The research highlights that the history of the Ukrainian nation of the modern and contemporary periods has given rise to a range of migration waves, which formed a stable diaspora of representatives of the Ukrainian ethnic group outside Ukraine who did

not mentally break ties with their homeland and continued and continue to be part of the Ukrainian world both financially and morally.

It is found that the existence of various, sometimes opposite, mutually exclusive provisions and even concepts in diaspora historiography proves the general democratization of socio-political and public conditions for the development of scientific thought and the very possibility of dissent, which, in turn, is the driving force behind progress and the movement towards objectivity and the search for historical truth.

The article determines that the Ukrainian diaspora historiographical tradition devoted to the analysis of development peculiarities of the Ukrainian SSR's industry in the postwar twenty-year period differs significantly from Soviet historiography. Despite the inability to work with primary sources in the Soviet archives (however, Soviet historians did not have such an opportunity either), using only published materials, free from party dictates and allowed applying in their research all the existing theoretical and methodological tools of historical science, Ukrainian historians in exile could create a much more objective concept of the history of Ukrainian industry in the postwar twenty-year period (1946–1965). Moreover, after Ukraine gained its independence, it was the diasporic historiographical narrative that laid the groundwork for the rising historiography of the relevant topic in modern Ukrainian historical scholarship.

Key words: production, diaspora, economy, industry, historiography, history writing, postwar reconstruction, manufacturing, labor, technology, Ukrainian SSR.

Окремою, доволі специфічною і водночас украй важливою частиною історіописання української повоєнної промисловості є українська діаспорна історіографічна традиція.

Багатостраждальна історія української нації нового та новітнього періодів породила низку міграційних хвиль, у результаті яких за межами України утворилася стійка діаспора з представників українського етносу, які ментально не розірвали зв'язки зі своєю Батьківщиною, а як матеріально, так і морально продовжували (і продовжують) залишатися частиною українського світу.

Метою статті є аналіз особливостей діаспорної історіографії промислового розвитку Української РСР у повоєнний період (1946–1965 рр.).

Серед наукових праць, які тотожні предмету нашого дослідження, варто виокремити роботи А. Атаманенко (Атаманенко, 2013), Я. Калакури (Калакура, 2004), Д. Нефьодова (Нефьодов, 2018), О. Яся (Ясь, 2005).

Країнами найбільшого зосередження українських мігрантів традиційно стали США та Канада, на території яких протягом другої половини XX століття відродились або утворилися наново Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка, Українська вільна академія наук, Український вільний університет, Українське історичне товариство. У зазначений період активно утворюються українознавчі кафедри та студії в Гарвардському, Альбертському, Оттавському, Торонтському, Манітобському Саскачеванському, Стенфордському, Колумбійському університетах США та Канади (Нефьодов, 2018, с. 266). На чужині українські мігранти стикалися із системними проблемами та труднощами як науково-організаційного, так і навколонаукового характеру. Знакові щодо цього й висновки дослідника О. Яся, який наголосив, що тривалий та складний процес інтеграції українських учених до західного середовища зумовлений цілим комплексом причин: еміграційний статус української науки, конфронтація різних науково-організаційних традицій, постійна зміна соціокультурних умов побутування, відмінні інтеграційні можливості, система мотивацій та світоглядних цінностей у різних поколінь дослідників, перманентна актуалізація ідеологічних і національно-патріотичних стереотипів тощо. На думку науковця, виняткову роль в ідеологізації та деформації науково-дослідної і науково-організаційної діяльності на еміграції та в діаспорі відігравало перенесення невирішених соціокультурних проблем України в еміграційне середовище: незавершеність процесів модернізації та формування української ідентичності в першій третині XX ст., існування субрегіональних форм національної свідомості – наддніпрянці та галичани, відсутність повноцінної Української держави як джерела легітимаційної мотивації національно-державних устремлінь тощо (Ясь, 2005, с. 357). І водночас, не маючи доступу до радянських архівів, користуючись лише тими джерелами, які були у відкритому доступі, українські діаспорні науковці, перебуваючи у вільному світі, змогли створити альтернативну радянській історіографічну традицію.

Серед переліку праць науковців української діаспори, найперше треба виокремити

монографії Б. Винара «Економічний колоніялізм в Україні» (Винар, 1958), «Українська промисловість. Студія Совєтського колоніялізму» (Винар, 1964), «Матеріяли до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964)» (Винар, 1965), Д. Солов'я «Політика ЦК КПСС у плянуванні розвитку промисловости та промислових кадрів на Україні» (Соловей, 1960), «Фінансовий визиск України» (Соловей, 1965), К. Кононенка «Колоніяльний визиск – основа совєтської індустріялізації» (Кононенко, 1965), «Україна і Росія. Соціяльно-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960» (Кононенко, 1965), І. Коропецького «Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки» (Коропецький, 1965).

Оцінюючи реформи з децентралізації управління радянською промисловістю, українські діаспорні історики виокремлювали два етапи в розвитку цього процесу: 1) до 1957 р.; 2) після 1957 р. За їх розумінням, для першого етапу основним питанням було реформування взаємовідносин між адміністративними органами союзної і республіканської промисловості, тоді як на другому основну роль відігравали вже раднаргоспи й набагато більшого значення набирала проблема не так розмежування організаційно-адміністративного порядку, скільки сама природа змін та їх оцінка з позицій оперативно-економічного та політичного керівництва. Дослідник Б. Винар констатує, що в СРСР практично реалізовано принцип єдності політичного та господарського керівництва, причому державні органи управління радянською промисловістю явно підпорядковані політичним вимогам КПРС та її центрального апарату. Оскільки КПУ була тільки обласною організацією КПРС без жодних автономних прав, то таке становище безпосередньо впливало і на взаємовідносини між керівними органами української і російської промисловості. Так, дослідник доходить висновку, що централізаторські напрями радянської економічної політики здійснювалися за безпосередньою допомогою адміністративного апарату управління радянською промисловістю і що її організаційна побудова повністю відповідала її основним принципам та вимогам (Винар, 1964, с. 99).

На думку Б. Винара, при виконуючи свої програмні завдання, радянська економічна політика вважала українську промисловість та весь господарський простір України невід'ємною та інтегральною частиною загальносоюзного комплексу, що призводило до того, що: а) чинні територіальні органи управління українською промисловістю (раднаргоспи) не виконували свої функції з погляду українських промислових інтересів як певної органічної й історичної категорії, а діяли в інтересах цілого СРСР та його диспозиційного осередку, що перебував поза межами України (ЦК КПРС, Верховна Рада СРСР, Рада міністрів СРСР); б) республіканські органи управління українською промисловістю характеризувалися відсутністю сили, оскільки організаційна структура раднаргоспів та їх статутні зобов'язання не давали їм змоги впливати на майбутній обсяг та профіль промислового виробництва в Україні і тим самим займатися такими важливими питаннями для розвитку промисловості, як, наприклад, питання повного перспективного планування (у виробничому й географічному аспектах), визначення величини капіталовкладень в українську промисловість, розподіл доходів з української промисловості, її фінансування (Винар, 1964, с. 101).

Оцінюючи специфіку капіталовкладень в українську повоєнну промисловість історик Д. Соловей зазначає, що вони складалися: а) із втрат економіки України на користь РРФСР від систематичного недодавання капіталовкладень в українську промисловість; б) із штучного (внаслідок політики недодавання капіталовкладень у промисловість УРСР та штучного гальмування в ній багатьох галузей виробництва) звужування в Україні ринку праці та вивезення з України найкращих робітничих кадрів: робітників, інженерів, науковців, які вимушені створювати матеріальні цінності не в Україні й не для українського народу, а за її межами, переважно в РРФСР, організовуючи й розбудовуючи її господарство, створюючи їй додаткові матеріалі вартості, скріплюючи її економіку й мілітарну потужність; в) із втрат промисловості України на користь РРФСР від штучного колоніального (під фальшивим гаслом «кооперування») затримування розвитку цілої низки важливих і рентабельних промислових галузей, для яких Україна мала свою сировину, а саме: металообробної, машинобудівної, шкіряної, взуттєвої, хімічної, текстильної промисловості й різних галузей легкої промисловості. Натомість ці галузі виробництва старанням

Президії ЦК КПРС широко розбудовували в РРФСР; г) від вивозу з України, переважно до РРФСР, а частково й на експорт, за дешевими, нерентабельними для української промисловості цінами, що їх установлювали в Москві, сировини та півфабрикатів, і завезення в Україну, переважно з тієї ж РРФСР за високими, рентабельними для економіки РРФСР цінами виробів, що їх виготовлено з сировини й півфабрикатів, добутих в Україні (Соловей, 1965, с. 52). Так, історик намагається довести класичний колоніальний характер розвитку повоєнної української промисловості.

Йому вторить інший діаспорний фахівець К. Кононенко, який наголошує на тому, що в повоєнний період розбудова російської промисловості порівняно з Україною здійснювалася більш прискореними темпами й у ширших розмірах: за розрахунками дослідника, якщо індекс промислового розвитку України в 1958 р. порівняно з 1913 р. прийняти за 100, то для Росії він буде 165 (Кононенко, 1965, с. 436).

Оцінюючи реформу управління промисловістю, діаспорні вчені головною та фактично єдиною причиною називали кризу планової системи, децентралізація ж, навпаки, не була її метою, вона прийшла як кінцевий підсумок змін у плануванні: відмови від галузевого планування згори й перехід до комплексного планування в укрупнених об'єктах за територіальною ознакою. Сприяла деякому підвищенню прав місцевих органів і необхідність підсилення їхньої відповідальності за виконання планів. Так, вищезазначений історик К. Кононенко акцентує увагу на тому, що поширення прерогатив місцевих органів не тільки не було бажаним, а навпаки, розглядалося як зло, наслідкам якого треба запобігти посиленням централізації тих функцій, що не переходили до раднаргоспів: «Місцеві органи – не господарі, а лише виконавці, яким вільно вирішувати тільки про те, як краще виконати розпорядження господаря, тобто центру. Раднаргоспи безпосередньо не підпорядковувалися центрально-імперському урядові, лише через республіканські. Це нібито підвищувало повновладдя останніх порівняно з тим, що було при союзно-республіканських міністерствах, коли республіканський міністр підлягав одночасно і республіканському уряду, і союзному міністру, головно останньому. Але таке підсилення ролі республіканського уряду лише уявне» (Кононенко, 1965, с. 459).

Дослідник доходить висновків, що в справі керівництва українською промисловістю українські функціонери є не господарями, а лише виконавцями розпоряджень імперської влади. Так, ні в питанні власності на промислові потужності, ні в питанні промислової розбудови країни, характеру, обсягу й змісту промислової діяльності, ні в розпорядженні майном, виробництвом і його результатами, – ні в чому із цього Україна не є суверенним суб'єктом права: «Промисловість України – це промисловість метрополії, розташована в колоніальному терені, де діють чинники метрополії, наділені нею більшими чи меншими повноваженнями в управлінні» (Кононенко, 1965, с. 463).

Квінтесенцією діаспорної історичної науки справедливо вважається монографія канадського історика українського походження Ореста Субтельного «Україна. Історія», перше англомовне видання якої побачило світ у 1988 р. і у 1991 р. перекладена філологом Ю. Шевчуком українською мовою (Субтельний, 1991). Надаючи оцінку рівню повоєнної відбудови української промисловості, О. Субтельний зазначає, що до 1950 р. промислове виробництво в Україні вже на 15 % перевищувало рівень 1940 р., у західноукраїнському регіоні промислове виробництво зросло на 230 % і в 1950-х рр. Україна знову стала однією з провідних індустріальних країн Європи, виплавляючи, наприклад, більше чавуну на душу населення, ніж Велика Британія, Західна Німеччина та Франція, а за видобутком вугілля майже дорівнювала Західній Німеччині. Водночас О. Субтельний об'єктивно зазначає, що хоча українська промисловість порівняно з довоєнним періодом стала навіть потужнішою, її частка в загальнопромисловому виробництві СРСР впала, оскільки нові індустріальні центри, що виникли за Уралом, розвивалися ще швидшими темпами. До того ж зростання промисловості не привело до підвищення життєвого рівня, легка промисловість ледве досягала 80 % довоєнних показників (Субтельний, 1991, с. 422).

Характеризуючи суперечливу економічну реформу на основі раднаргоспів, О. Субтельний назвав її «…спробою перемістити центр планування економіки від московських міністерств до

обласних органів з метою оминути вузькі місця бюрократичної організації та чиновництво в центрі». За підрахунками О. Субтельного, під контроль раднаргоспів України передано понад 10 тис. промислових підприємств, і під кінець 1957 р. вони наглядали за 97 % заводів Української РСР (порівняно з 34 % в 1953 р.). Хоча реформа М. Хрущова не виправдала пов'язаних з нею сподівань, «гідне подиву зростання валового національного продукту СРСР, що аж до 70-х років перевищував показники Сполучених Штатів Америки, сприяло піднесенню життєвого рівня й різко контрастувало з періодом сталінського правління. Так, в Українській РСР між 1951 та 1958 рр. прибутки промислового робітника в середньому зросли на 230 %» (Субтельний, 1991, с. 438).

Стоять особняком у діаспорному історіографічному наративі роботи В. Свистуна (Свистун, 1959) та І. Майстренка (Майстренко, 1948; 1955; 1978; 1979; 1983). Праця В. Свистуна, українського політичного й громадського діяча, адвоката, публіциста, яка має назву «Моя друга поїздка на Україну», іде в різкий контраст з усією наявною діаспорною традицією, тому що на сторінках указаної роботи автор виключно позитивно оцінює всі ті зміни, які відбувалися в Українській РСР за 1954–1957 рр. Так, оцінюючи реформу управління промисловістю, В. Свистун зазначає, що «…для України ці зміни корисні тим, що поширили її права і зміцнили її індустрію. Реорганізація управління індустрією за територіальним принципом безперечно дала місцевим людям кращу нагоду рости разом з ростом індустрії. Місцеві люди будуть мати більшу спроможність просуватися вперед у технічному й адміністративному напрямах, висуватися на відповідальні і провідні пости» (Свистун, 1959, с. 23). Також автор загалом дуже високо оцінює загальний рівень повоєнної української промисловості, вказуючи на те, що українська індустрія «…вже сьогодні в деяких галузях посідає перше місце в Європі» (Свистун, 1959, с. 24).

Інший діаспорний історик І. Майстренко, який теж стоїть окремо від усієї усталеної діаспорної історіографії, також у позитивному ключі оцінює господарську реформу М. Хрущова, орієнтовану на децентралізацію управління економікою. Заміна дійсної зі сталінських часів галузевої системи управління із численними союзними міністерствами кожної галузі промисловості на територіально-виробничу мало позитивне значення тому, що кожна союзна республіка тепер мала свій республіканський раднаргосп, який самостійно керував промисловістю, розташованою її території. Це, на думку І. Майстренка посилювало економічну незалежність союзних республік. Галузеві міністерства в Москві були замінені Державними комітетами, які, однак, не втручалися в управління промисловістю, а займалися тільки науково-технічними й плановими проблемами.

У результаті утворення раднаргоспів союзні республіки зосередили у своїх руках управління майже всією промисловістю, яка розташовувалася на їх території. Так, на території Української РСР 97 % усієї промислової продукції виробляли підприємства, підпорядковані безпосередньо уряду УРСР (Майстренко, 1978, с. 164). Навіть так звані місницькі тенденції І. Майстренко оцінює в позитивному світлі, оскільки, на його думку, «…місництво в національних республіках неминуче посилювало національні тенденції, зливалося з ними» (Майстренко, 1978, с. 165). І навпаки, ліквідацію системи раднаргоспів і відновлення галузевих міністерств, що існували при Сталіні, яким було передано управління всією радянською промисловістю, крім місцевої, залишеної в розпорядження союзних республік, І. Майстренко оцінює різко негативно – як торжество централізму і великодержавного шовінізму: «Ліквідувавши децентралізацію в управлінні економікою і взагалі всією країною, партійний апарат взяв і більш рішучий курс у проведенні русифікації та асиміляції неросійських народів. Ба більше, молоді партійні кадри іншого курсу й не знали, і самі були вихована в російському великодержавному націоналістичному дусі» (Майстренко, 1978, с. 174).

Отже, українська діаспорна історіографічна традиція, присвячена аналізу особливостей розвитку промисловості Української РСР у повоєнне двадцятиріччя, значно відрізняється від радянського історіописання: попри відсутність можливості працювати з першоджерелами в радянських архівах (утім, у радянських істориків такої можливості теж не було), оперуючи тільки опублікованими матеріалами, але вільні від партійного диктату й спроможні застосовувати у своїх дослідженнях наявний

теоретико-методологічний інструментарій історичної науки, українські історики в еміграції змогли створити набагато більш об'єктивнішу концепцію історії української промисловості повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.). Ба більше, після відновлення Україною незалежності саме діаспорний історіографічний наратив ліг в основу зароджуваного історіописання зазначеної теми в сучасній українській історичній науці.

Список використаних джерел:

Атаманенко, А. (2013). Українська історіографія в біполярному світі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ. Вип. XXXVI. С. 297–304.

Винар, Б. (1958). Економічний колоніялізм в Україні. Париж: Націоналістичне вид-во в Європі. 186 с.

Винар, Б. (1965). Матеріяли до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964). Мюнхен-Нью-Йорк. 115 с.

Винар, Б. (1964). Українська промисловість. Студія Совєтського колоніялізму. Париж-Нью-Йорк-Мюнхен: Перша Українська друкарня у Франції. 397 с.

Калакура, Я. (2004). Українська історіографія: Курс лекцій. Київ: Генеза. 496 с.

Кононенко, К. (1965). Колоніяльний визиск – основа совєтської індустріялізації. Нью-Йорк: Пролог. 29 с.

Кононенко, К. (1965). Україна і Росія. Соціяльно-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960. Мюнхен: УТГІ. 535 с.

Коропецький, І. С. (1995). Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. К.: Либідь. 240 с.

Майстренко, І. (1948). Більшовицький бонапартизм. Женева. 175 с.

Майстренко, І. (1979). Історія Комуністичної партії України. Мюнхен: Сучасність. 259 с.

Майстренко, І. (1955). Кризові процеси в совєтській економіці. Мюнхен. 123 с.

Майстренко, І. (1983). Спробуймо заглянути в завтрашній день. *Діялог.* Ч. 9. С. 5–15.

Майстренко, И. (1978). Национальная политика КПСС в её историческом развитии. Мюнхен: Сучасність. 223 с.

Нефьодов, Д. В. (2018). Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії. Миколаїв: Іліон. 404 с.

Свистун. В. (1959). Моя друга поїздка на Україну. Вінніпег: Канадське товариство культурного зв'язку з Україною. 92 с.

Соловей, Д. (1960). Політика ЦК КПСС у плянуванні розвитку промисловости та промислових кадрів на Україні. Нью-Йорк: Пролог. 108 с.

Соловей, Д. (1965). Фінансовий визиск України. Детройт: Вільна Україна. 58 с.

Субтельний, О. (1991). Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь. 512 с.

Ясь, О. (2005). Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. у світлі рефлексій її репрезентантів. *Ейдос. Альманах теорії та історії.* Вип. 1. Київ: Ін-т історії України НАН України. С. 333–357.

References:

Atamanenko, A. (2013). Ukrainska istoriohrafiia v bipoliarnomu sviti [Ukrainian historiography in a bipolar world]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Zaporizhzhia: ZNU. Vyp. XXXVI. S. 297–304.

Vynar, B. (1958). Ekonomichnyi koloniializm v Ukraini [Economic Colonialism in Ukraine]. Paris: Nationalist press in Europe [in Ukranian].

Vynar, B. (1965). Materiialy do istorii ekonomichnykh doslidiv na emihratsii (1919–1964) [Materials for the history of economic experiments in emigration (1919–1964)]. Munich-New York [in Ukranian].

Vynar, B. (1964). Ukrainska promyslovist. Studiia Sovietskoho koloniializmu [Ukrainian Industry. A Study of Soviet Colonialism]. Paris-New York-Munich: First Ukrainian Printing House in France [in Ukranian].

Kononenko, K. (1965). Koloniialnyi vyzysk – osnova sovietskoi industriializatsii [Colonial Exploitation – the Basis of Soviet Industrialization].New York: Proloh [in Ukranian].

Kononenko, K. (1965). Ukraina i Rosiia. Sotsiialno-ekonomichni pidstavy ukrainskoi natsionalnoi idei. 1917–1960 [Ukraine and Russia. Socio-economic foundations of the Ukrainian national idea. 1917–1960]. Munich: UTGI [in Ukranian].

Koropetskyi, I. S. (1995). Deshcho pro mynule, nedavnie mynule ta suchasne ukrainskoi ekonomiky [Something about the past, recent past and present of the Ukrainian economy]. Kyiv: Lybid [in Ukranian].

Maistrenko, I. (1948). Bilshovytskyi bonapartyzm [Bolshevik Bonapartism]. Geneva [in Ukranian].

Maistrenko, I. (1979). Istoriia Komunistychnoi partii Ukrainy [History of the Communist Party of Ukraine]. Munich: Suchasnist [in Ukranian].

Maistrenko, I. (1955). Kryzovi protsesy v sovietskii ekonomitsi [Crisis Processes in the Soviet Economy]. Munich [in Ukranian].

Maistrenko, I. (1983). Sprobuimo zahlianuty v zavtrashnii den [Let's try to look into tomorrow]. *Diialoh – Dialogue*, *Vol. 9,* 5–15 [in Ukranian].

Maistrenko, I. (1978). Nacionalnaya politika KPSS v eyo istoricheskom razvitii [National policy of the CPSU in its historical development]. Munich: Suchasnist [in Russian].

Nefodov, D. V. (2018). Robitnytstvo URSR povoiennoho dvadtsiatyrichchia (1946–1965 rr.) v istoriohrafii [Labor of the Ukrainian SSR in the post-war twentieth century (1946–1965) in historiography]. Mykolaiv: Ilion [in Ukranian].

Svystun, V. (1959). Moia druha poizdka na Ukrainu [My second trip to Ukraine]. Vinnipeh: Kanadske tovarystvo kulturnoho zv'iazku z Ukrainoiu [in Ukranian].

Solovei, D. (1960). Polityka TsK KPSS u plianuvanni rozvytku promyslovosty ta promyslovykh kadriv na Ukraini [The Policy of the Central Committee of the CPSU in Planning the Development of Industry and Industrial Personnel in Ukraine]. New York: Proloh [in Ukranian].

Solovei, D. (1965). Finansovyi vyzysk Ukrainy [Financial Extortion of Ukraine]. Detroit: Vilna Ukraina [in Ukranian].

Subtelnyi, O. (1991). Ukraina: istoriia [Ukraine: history]. (Yu. I. Shevchuka, Trans.). S. V. Kulchytsky (Ed.) Kyiv: Lybid [in Ukranian].

Yas, O. (2005). Ukrainska zarubizhna istoriohrafiia 1945–1991 rr. u svitli refleksii yii reprezentantiv [Ukrainian foreign historiography 1945–1991 in the light of reflections of its representatives]. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii – Eidos. Almanac of theory and history, 1,* 333–357 [in Ukranian].